

Національна академія наук України

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

О. І. Лупандін

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ 1918 р.

I

Київ, 1994

ЛУПАНДІН ОЛЕКСІЙ ІГОРЕВИЧ — історик-дослідник Інституту історії України НАН України

Автор вміщених матеріалів висловлює свою особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Редколегія: *С.В.Кульчицький* (головний редактор), *В.Ф.Верстюк*, *В.М.Данилснко*, *В.С.Коваль*, *Н.А.Шип*, *О.Б.Головко*, *О.І.Ганжа* (відповідальний редактор), *І.С.Хміль*.

Літературний редактор *С.Г.Архипенко*

Оригінал-макет підготував *О.І.Мостяєв*

Коректор *В.М.Барташ*

Набір підготувала *Л.Г.Смолякова*

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією обов'язкове.

1. ПОЛІТИЧНА ОБСТАНОВКА 1918 р. В УКРАЇНІ І ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Події 1917 р. — лютнева буржуазно-демократична революція, повалення царизму, жовтневий збройний переворот у Петрограді та його наслідки — дали могутній поштовх поширенню демократичних рухів у національних районах колишньої Російської імперії, наслідком чого було виникнення на частині її території (Фінляндія, Україна, Білорусія, Литва, Дон. Кубань тощо) окремих держав і державних утворень. Становлення між ними відносин на державному рівні, як складової загальносвітових стосунків, набувало значення міжнародного визнання і відкривало перспективи їх утвердження як суб'єктів міжнародного права в широкому плані.

Центральна Рада що перебувала в той час при владі в Україні і пропала і її політичний курс на відновлення її державності, своїм IV Універсалам 22 січня 1918 р. проголосила створення Української Народної Республіки як незалежної самостійної держави.

Процес створення національної державності України був нерозривно пов'язаний з об'єктивною необхідністю її вступу в міждержавні стосунки з іншими країнами світу, зокрема з метою отримання міжнародного визнання її державного суверенітету

й утвердження міжнародно-правового статусу. Першим кроком до цього була участь представників Центральної Ради в мирних переговорах у Бресті нарівні з державами Четверного союзу та радянською Росією. Переговори завершилися для молоді української держави значним успіхом. Мирний договір між УНР та країнами Четверного союзу, укладений 9 лютого 1918 р., став переконливим досягненням молоді української дипломатії, вагомим зовнішньополітичним актом, який відкривав перспективи зміцнення державного суверенітету України. По-перше, договір визначав умови миру і припинення війни, що надавало, в свою чергу, можливість вирішення ряду проблем внутрішнього життя у краї. По-друге, будучи актом зовнішньополітичного і внутрішнього курсу в умовах фактичного двовладдя в Україні, яке виникло з утворенням на I Всеукраїнському з'їзді Рад у Харкові в грудні 1917 р. українського радянського уряду — Народного секретаріату, цей договір зміцнив правовий статус Центральної Ради та її уряду — Генерального секретаріату. Вони були офіційно визнані державами Четверного союзу. Тим самим Центральна Рада здобула перемогу у політичній боротьбі за владу в Україні.

Однак внаслідок протиборства між Радою народних комісарів і Народним секретаріатом, з одного боку, та Центральною Радою і Генеральним секретаріатом, з другого, — останні, відчуваючи непевність свого становища, вирішили звернутися за допомогою до німецького уряду.

Маючи свої інтереси в Україні щодо постачання з неї до Німеччини різних товарів, продовольства та сировини, німецький уряд відразу ж відгукнувся на прохання української сторони ввести в Україну німецькі війська. Підсумком цього стала фактична німецько-австрійська окупація Української Народної Республіки.

Мирні угоди в Бресті, німецько-австрійська окупація України справили вирішальний вплив і визначили дальший розвиток як внутрішньої, так і зовнішньополітичної ситуації. Згідно з VI статтею Брестського мирного договору, укладеного державами Четверного союзу з радянською Росією 3 березня 1918 р., остання зобов'язувалася визнати право українського народу на самовизначення і законність влади Центральної Ради на території України, визнати мирний договір Української Народної Республіки з державами Четверного союзу, укласти з нею мир, негайно вивести з її території формування Червоної гвардії,

припинити будь-яку агітацію та пропаганду проти уряду і громадських установ УНР¹.

Здавалося, таким чином, перед Центральною Радою відкрилася можливість здійснення її політичної програми. Однак вона виявилася нездатною вплинути на ситуацію, що склалася в Україні, стабілізувати внутрішнє життя, порозумітись з німецьким окупаційним командуванням, з українськими політичними силами, які виступали за більш кардинальні засоби подолання кризи й нормалізації внутріполітичної ситуації. Захоплення революційно-соціалістичною фразеологією на шкоду реальним заходам, природно, завадили тогочасному українському керівництву розпочати активну роботу з метою встановлення в Україні ладу та спокою. Внаслідок такої слабовільної політики Центральна Рада була усунута від влади шляхом державного перевороту. Її місце зайняли сили, які встановили в Україні твердішу централізовану владу, що відповідало поточному моменту і прагненням відповідних політичних кіл. Українську Народну Республіку змінила Українська Держава на чолі з гетьманом П.Скоропадським.

Новий гетьманський уряд у своїй національно-державній політиці продовжував загальну лінію попереднього українського уряду, створеного ще за часів Центральної Ради. Складовою частиною цієї політики були: визнання об'єктивної необхідності встановлення відносин з іншими державами світу, зокрема з радянською Росією, боротьба за визнання ними незалежності України; що, природно, стало б підсумком зміцнення міжнародно-правового статусу Української Держави.

Проблеми зовнішньополітичної діяльності УНР та Української Держави, зокрема українсько-російських відносин 1918 р, не знайшли достатнього висвітлення в історіографії. Коло літератури з цих питань обмежується лише кількома творами авторів, які були безпосередніми свідками й учасниками тих подій. До того ж проблема ця згадується в них лише побічно на тлі більш загальної тематики².

В історичній літературі радянського періоду, написаній з позицій партійно-класових принципів, питання зовнішньополітичної діяльності як складової відродження української державності за часів УНР та Української Держави або ігнорувались, або висвітлювались перекошено й тенденційно, у рамках, визначених офіційною наукою.

Розгляд питань українсько-російських відносин того часу, особливості яких яскраво виявились у ході мирних переговорів

між Українською Державою та РСФРР у 1918 р., становить великий науковий інтерес і набуває особливої актуальності у зв'язку з розвитком подій сьогодення, обставинами, що супроводжували процеси розпаду тоталітарної союзової держави, державного самовизначення окремих її частин і встановленням між новоутвореними пострадянськими державами принципово нових відносин міждержавного рівня, в яких на новому витку історичного розвитку багато в чому простежуються своєрідні "традиційні" тенденції. Зокрема, це характерно нині для відносин між Україною, яка зробила чергову спробу розбудови своєї державності, та Росією, в політиці якої інколи яскраво простежуються намагання збереження ідей великоросійської зверхності.

Становлення суверенної й незалежної України не може відбуватись ізольовано, воно тісно пов'язане з налагодженням добросусідських стосунків з іншими державами, зокрема з Росією.

Розв'язання багатьох питань українсько-російських дипломатичних, політичних, економічних, торговельних відносин, поділ боргів і державного майна колишнього Радянського Союзу, будівництво націонал-ліх збройних сил, вирішення територіальних питань, що, природно, виникли внаслідок розпаду єдиної держави, вже мал. л. прецедент в історії, коли, наприклад, вирішувались у ході українсько-російських мирних переговорів 1918 р. за часів гетьманування П.Скоропадського. Хід і обставини цих переговорів є показовими і повчальними, зважаючи, особливо, на необхідність розв'язання аналогічних проблем на новому етапі становлення української державності.

Українсько-російські відносини за часів Української Держави зумовлювались багатьма факторами, зокрема загальною міжнародною ситуацією, політичними силами, що перебували на той час при владі в обох державах, їхніми цілями, стратегією і тактикою проведення своїх програм, баченням перспектив внутрішніх і зовнішньополітичних процесів, міжнародними зобов'язаннями тощо.

Важливим фактором, який безпосередньо впливав на українсько-російські відносини, була німецько-австрійська окупація України. Для Української Держави вона, крім негативних наслідків, мала і позитивні риси. Окупаційні війська були підпорою встановленого в Україні державного ладу, певною мірою перешкодою здійсненню великодержавницьких планів більшовиків щодо України і в цьому розумінні виконували роль стабілізуючого чинника. На думку міністра закордонних справ

Української Держави Д.Дорошенка, дану ситуацію необхідно було тільки вміло використати в інтересах України³.

Необхідність встановлення відносин з радянською Росією впливала для Української Держави із загальнополітичного курсу її уряду на побудову суверенної України, закріплення її статусу на міжнародній арені, припинення воєнних дій, укладення миру тощо.

Вирішення цих проблем, у свою чергу, надавало можливість українському керівництву повною мірою сконцентрувати увагу на розв'язання завдань державного будівництва, подолання економічної кризи, стабілізацію внутрішнього життя у краї.

Для РСФРР, її уряду німецько-австрійська окупація України була стримуючим фактором у проведенні російської політики щодо України, що в рамках здійснення політичної програми більшовиків зумовлював необхідність пошуку нових напрямів і форм її реалізації.

Характерним аспектом у формуванні стосунків між обома державами були міжнародні зобов'язання радянської Росії, що впливали з VI статті Брестського мирного договору, укладеного нею з державами Четверного союзу, які нерідко ігнорувалися більшовицьким урядом РСФРР, всупереч офіційним виступам його представників.

Отже, необхідність розв'язання цілого ряду назрілих проблем відносин між радянською Росією й Українською Державою була очевидною і неминуче вела до зустрічі представників їх урядів на міждержавному рівні.

2. ХІД УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ МИРНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Рішення розпочати мирні переговори було прийняте українським урядом ще за часів Центральної Ради. Але поки уряди обох держав погоджували місце їх проведення, у Києві відбувся гетьманський переворот. Під час зустрічі російської делегації, яка прибула до Києва, з гетьманом і тимчасовим прем'єр-міністром М.Василенком було вирішено вести переговори у Києві.

Рада Міністрів Української Держави (на засіданнях 18, 22, 29 травня), розглянувши питання роботи майбутньої мирної конференції, призначила делегацію у складі голови делегації — С.Шелухіна, заступника голови — І.Кістяковського (з 10 серпня заступником голови делегації став П.Стебницький) та членів делегації А.Сливинського, О.Ейхельмана, Х.Барановського,

А. Свіцина та П.Линниченка. Делегації було доручено насамперед укласти перемир'я на умовах відведення радянських військ за межі України. Рада Міністрів, зокрема, визнала за необхідне негайно забезпечити найширшу інформацію преси про хід переговорів, а самі переговори з української сторони вести українською мовою, допускаючи російську як виняток. Тоді ж український уряд відкрив кредит главі своєї делегації на 100 тис. крб.⁴. Рада Міністрів і надалі санкціонувала витрати на фінансування мирних переговорів, асигнувавши 17 липня 50 тис. крб. і 20 вересня — ще стільки ж⁵.

Придїляючи велику увагу цим переговорам і підкреслюючи їх важливість, український уряд з метою одержання повних і своєчасних відомостей про їх хід зажадав, щоб міністр закордонних справ інформував про це якнайчастіше⁶. Протягом усього періоду ведення переговорів Рада Міністрів регулярно заслуговувала доповіді міністра закордонних справ Д.Дорошенка і глави української мирної делегації С.Шелухіна. При українській мирній делегації було створено 8 комісій, які очолили: політичну — О.Шульгін (після призначення його послом у Болгарію — М.Славинський), військово-морську — генерал М.Бронський, фінансову — Г.Лерхе, економічну — С.Гутнік, комунікаційну — Е.Сакович, культурну (окремо була заснована культурна комісія міністерства сповідань) — П.Холодний, юридично-редакційну — М.Могиланський.

З російської сторони у переговорах брали участь Х.Раковський (глава делегації), Д.Мануїльський (повноважний представник уряду РСФРР) і ряд експертів — А. Ждан-Пушкін, А. Шабуневіч, Н.Вейс, І.Гіркон, М.Зубков, О.Немировський, С.Одинцов, К.Загорський, І.Тихоцький, А.Барман, С.Холодовський, В. Берьозкін, П. Імбер, В. Кошкін, П.Татарінов, І.Ситін та інші.

Мирні переговори розпочалися 23 травня у будинку Педагогічного музею, де раніше засідала Центральна Рада. Переговори велись у формі пленарних засідань обох делегацій, на яких вирішувалися важливі питання, заключались угоди тощо. Крім того, під час роботи мирної конференції, залежно від питань, що розглядались (політичних, економічних, фінансових, культурних), працювали відповідні комісії.

Перше засідання відзначалося висуненням обома сторонами обопільних претензій щодо повноважень представників делегацій. Глава української делегації С.Шелухін визнав повноваження російської делегації як незадовільні через відсутність чіткого визначення, на ведення яких саме переговорів і укладення

якого договору було її уповноважено. Крім того, С.Шелухін з метою з'ясування, від імені яких територій Росії уповноважена виступати російська делегація, зажадав від неї пояснень щодо державно-правового устрою та юридичної природи РСФРР.

"У свою чергу, російські представники вказали на незадовільність повноважень українських делегатів, підписаних лише прем'єр-міністром і міністром закордонних справ, а не гетьманом, який згідно з тимчасовими законами про державний устрій Української Держави мав представляти Україну на міжнародній арені.

Після з'ясування цих непорозумінь розпочалися переговори про умови перемир'я. Вони включали питання відходу радянських військ за демаркаційну лінію, повернення Україні залізничного рухомого складу, вивезеного до Росії під час відступу радянських військ з території України в березні — квітні 1918 р., вільного переїзду українських громадян з Росії в і країну тощо. Найгостріші суперечки виникли з приводу визначення демаркаційної лінії. Російська сторона категорично відхиляла вимогу української делегації⁷ щодо перенесення демаркаційної лінії на північ від фактичного розташування військ.

У ході дальших переговорів було обговорено ряд важливих і принципових питань укладення прелімінарного мирного договору, який було підписано 12 червня на закритому засіданні конференції. За його умовами, бойові операції на всьому фронті мали бути припинені на весь період ведення мирних переговорів. Договір визначав також умови повернення громадян обох держав у свою країну, відновлення залізничного сполучення і повернення рухомого залізничного складу, перегнаного в Росію, відновлення поштово-телеграфного зв'язку і пасажирсько-залізничного сполучення, встановлення тимчасового товарообміну тощо. В обох державах мали відкритися консульські представництва.

Згідно з умовами договору, український уряд 22 червня прийняв рішення заснувати генеральні консульства Української Держави в Москві та Петрограді, а також 30 консульських агентств, зокрема 10 агентств першого і 20 — другого розрядів. Консульств і віце-консульств на той час було вирішено не засновувати⁷. Слід зазначити, що за гетьманщини кількість консульств і агентств у різних місцях (не тільки на території РСФРР) передбачалося довести до ста⁸. Право призначення консульських агентів належало міністру закордонних справ, який визначав також розряд агентств і місце їх заснування. Консульські агентства Української Держави були засновані у Курську, Тулі, Воронежі, Пензі, Рибінську, Казані, Саратові,

Самарі, Царицині, Архангельську, Томську, Омську, Тобольську, Владивостоці, Харбині та інших містах Росії.

На утримання українських консульств у Росії Рада Міністрів Української Держави асигнувала 326700 тис.крб.⁹ За розпорядженням генерального консула Української Держави в Москві О. Кривцова все діловодство в консульстві, а також спілкування з українськими громадянами повинно було вестися виключно українською мовою¹⁰.

В свою чергу, в Україні були відкриті російські представництва: генеральні консульства — у Києві, Харкові, Одесі та консульські агентства — у Кам'янці-Подільському, Чернігові, Житомирі і Полтаві.

Консульська служба сприяла регламентації перебування російських громадян на території України, а українські громадяни, державні урядовці, члени особливих місій (торговельних, санітарних тощо) одержували допомогу від консульського апарату, який до того ж був й пропагандистом української справи за кордоном. Завдання українських консульств полягало в захисті інтересів громадян України незалежно від їх національного походження та релігії.

Згідно із законом про громадянство від 2 липня 1918 р. громадянином Української Держави за кордоном міг стати кожний, хто склав у приміщенні представництва спеціально розроблену присягу. Подавати прохання про набуття українського підданства могли особи, які постійно прожили на території України не менше 3-х років і не були ніколи помічені в діяльності, спрямованій проти неї.

Після прийняття закону про громадянство багато осіб, які проживали на українських етнічних територіях поза межами України, особливо в Росії, подавали до відповідних консульств і консульських агентств прохання про надання їм українського громадянства й одержання паспортів. Оформивши документи, переважна більшість громадян поверталася до України спеціально сформованими залізничними транспортами, організацією яких займалися працівники консульств.

На основі окремої угоди, підписаної між обома країнами 4 липня, було відновлено пасажирський залізничний рух (маршрут Москва — Київ), налагоджено евакуацію українських громадян з Росії, а також поштовий і телеграфний зв'язок.

З метою допомоги тим, хто прибував у межі Української Держави, і тим, хто від'їжджав за кордон, а також з метою запобігання проникненню протизаконних і злочинних елементів

на територію України, гетьманський уряд 24 червня прийняв постанову про відкриття митних установ на кордоні України з Росією в таких місцях: Бугаз, Овідіополь, Берестечко, Ганцевичі, Жлобин, Гомель, Торчин, Хутір-Михайлівський, Ворожба, Коноп, Валуїки, Каменська, Лиха, Сатанов, Тарноруда. На цю справу було асигновано 250 тис. крб.¹ Крім того, з 30 серпня на кордонах з Росією були встановлені кордонні та дозорчі пункти (Орша, Клинці, Хутір-Михайлівський, Коренево, Гостинцево, Валуїки — кордонні пункти, Жлобин, Новобілиця, Терещенська, Ворожба, Білгород, Куп'янськ—дозорчі пункти).

Після укладення умов перемир'я 12 червня мирна конференція продовжила свою роботу по виробленню умов миру, які б забезпечували припинення війни, встановлення державних кордонів між Україною й Росією, врегулювання питань підданства, публічних, особистих і майнових прав, поділу майна та ліквідації рахунків, налагодження економічних і фінансових стосунків, поштового і телеграфного зв'язку.

Особливо тісно укладення мирного договору було пов'язане з встановленням державних кордонів. До вирішення цього питання розділяючою межею між двома державами була демаркаційна лінія, встановлена на основі угод між німецькими й українськими військами, з одного боку, та військами радянської Росії, з другого, — на окремих напрямках фронту: Курському, Брянському, Донецькому і фактично була намічена на Воронезькому та Донському фронтах. Вона становила собою нейтральну зону шириною 10 км, обмежену лінією розташування української і російської сторін. Заборонялися вступ до цієї зони і перехід через неї військових частин, патрулів, реквізиції на ній продовольчих запасів тощо. Питання визначення демаркаційної лінії неодноразово порушувалося на переговорах (ним займалася спеціальна змішана військова комісія). Однак до остаточного його вирішення мирна конференція не дійшла, оскільки проблема була тісно пов'язана зі справою встановлення державних кордонів.

Дискусії з цього приводу набули гострого характеру. Так, на засіданні політичної комісії 15 червня глава російської делегації Х.Раковський не погодився з пропозицією глави української політичної комісії О.Шульгіна конкретно зазначити кордони і запропонував українським представникам зробити це першими, наголосивши, що "самовизначається Україна, а не Росія"¹².

В основу своєї позиції під час обговорення питання про встановлення державних кордонів українська делегація поклала

етнографічний принцип, додавши до нього те і політичні, географічні та економічні аспекти. Однак глава російської делегації Х.Раковський вважав, що така позиція ігнорує принцип самовизначення, і зажадав, щоб питання про встановлення державних кордонів вирішувалося згідно з волею населення. Наполягаючи на проведенні з цією метою опитування населення, російська делегація навела ряд постанов сільських громад з прикордонних місцевостей, в яких населення висловлювало невдоволення політикою гетьманського уряду, заявляючи про своє бажання приєднатися до радянської Росії.

Глава української делегації С.Шелухін висловлював думку про недоцільність проведення плебісцитів, вважаючи, що "не про все можна питати думку народу, перебуваючого у темноті"¹³. Він вважав, що питання визначення державних кордонів треба розглядати з точки зору інтересу всієї країни, "а не з точки зору голосування даної плями, даної місцевості"¹⁴. Обґрунтовуючи принципи визначення державної належності окремих територій, українська делегація вважала одним з найважливіших принципів їх економічну цілісність з Українською Державою, зумовлену історичними зв'язками і традиціями. Така позиція була тим більш правильною, бо з прикордонних повітів (Стародубського, Мглинського, Суразького, Глухівського та ін.) надходили відомості про ведення більшовиками агітації з метою змушення населення голосувати за відрив від України і приєднання до РСФРР. На це, зокрема, звертав увагу чернігівський губерніяльний староста, який повідомляв, що "за демаркаційною лінією продовжується стягування більшовицьких сил... Більшовиками ведеться антиурядова агітація, яка закликає до збройного повстання проти державної влади та возз'єднання з Великоросією"¹⁵. В іншому повідомленні з Чернігова, яке надійшло на ім'я глави української мирної делегації, підкреслювалося, що "у Мглинському повіті, зайнятому більшовиками, надіслано совітською владою 40 агітаторів з метою розпропагандувати населення проти Української влади. Потім прибула комісія з Москви, котра проводить анкету серед людності, хто бажає злуки з Московщиною, а хто з Україною. Над тим, хто висловлював бажання злуки з Україною, чиняться насильства... Населення прагне злуки з Україною. Підписи за злуку з Московщиною вимагаються погрозою розстрілу"¹⁶. До в'язниці у Мглині посадили 150 українців за те, що вони заявили про своє бажання належати до України¹⁷.

Цілком ясно, що за таких умов рішення та постанови громад у прикордонній смузі про приєднання до РСФРР навряд чи могли вважатися правочинними.

Після довгих дебатів обидві делегації дійшли компромісного вирішення питання щодо державних кордонів і прийняв спільну постанову, в якій висловили свою прихильність до твердих демократичних принципів, на яких повинен ґрунтуватися мир. Вони також погодилися відкинути при визначенні кордонів будь-який тиск з метою загарбання й насильства. Обидві делегації заявили, "що будуть при визначенні кордонів рахуватися в однаковій мірі з політичними й іншими інтересами народів у їх цілості та, основуючись на етнографічній принципі, виходячи з нього, годяться визначити межу мировим договором- обидві сторони годяться ужити зорганізованого і вільного перепиту людності для встановлення остаточних кордонів... Перепит повинен робитися під доглядом спільних московсько-українських комісій після ратифікації договору та при умові звільнення спірних місцевостей від війська як з одного, так і з другого боку"¹⁸. Однак з прийняттям цієї спільної декларації вирішення питання про державні кордони далі не просунулось.

Лінія кордону, запропонована українською делегацією, не влаштувала російську сторону. Вона проходила в такому напрямку: від Вигоновського озера в межах Мінської губернії — річкою Шарою, далі — на Любашево, Круговичі, Локтиші, Чепелі, Погост, Урічча Пасіки, Слуцьк, Борову, Новий Степ; у межах Могилівської губернії — 4 версти вище від Жлобина, далі — на Рачин, Шепетовичі, потім річкою Сожем до річки Бесіди, далі — на Святськ; звідси по адміністративній межі Чернігівської губернії до Красного Рогу, далі — на Семиць, Трубчевський (Трубчевськ. — *О.Л.*); у межах Орловської губернії — річками Нсрусою та Сєвою, до річки Тари на Онешковичі (Олешковичі. — *О.Л.*), Орля; далі в межах Курської губернії — на схід на Амон, Софронівку, річками Свапою й Сеймом на Лук'янівку, Стапий Оскол, Петропавловське Юбухівка); в межах Воронежської губернії — на Штталівку, Ріпівку, Колбіно, до Дону поверх Коротояку, далі — Доном на Ліски, Масловк>, Шестаково, Нижню Кислю (Нижній Кисляй. — *О.Л.*), Козловку, Бутурліновку, Василівку (Водяне), Банну і до східної межі Воронежської губернії. Звідси на південь мала йти межа з Всевеликим Військом Донським.

* Географічні назви див.: *Дорошенко Д.* Історія України. 1917—192А—Т.2. — С. 169

Великі суперечки виникли з приводу північних повітів Чернігівщини, західних і південно-західних повітів Курської та Воронежської губерній, а також Донецького басейну. Зі свого боку, російська делегація запропонувала іншу лінію межі, що відрізала до Росії 5 повітів Волині. Після довгих дебатів вона знову запропонувала нову межу, яка проходила так, що Чернігів опинявся від неї в 40-50 верстах, Харків — у 24. Згідно з варіантом, висунутим російською делегацією, до Росії від України мали відійти 4 повіти Чернігівщини, а також українські частини Курщини, Воронежчини, Харківщини та Катеринославщини. Ця лінія кордону відступала на захід від української етнографічної межі на 125—200 верст, і в межах тільки Донецького басейну охоплювала територію понад 20 тис. кв. верст з українським населенням.

Глава української делегації С.Шелухін відзначав, що в проектуванні державних кордонів у межах Донецького басейну українська сторона керувалась економічними потребами не лише України, а й Росії. Проведення кордону за українським проектом не руйнувало тісного зв'язку металургійних підприємств України і залишало Росії регіони, ЯКІ забезпечували 15% видобутку в басейні вугілля і 30% антрациту, що, на думку української делегації, становило для неї необхідну кількість. Проведення ж кордону за російським проектом забиало від України майже все паливо, залишаючи лише 25% видобутку вугілля, тоді як для потреб України необхідно було 75%.

Для України, яка не мала інших власних ресурсів палива, це загрожувало економічним крахом. Словами С.Шелухіна, "все, на Вкраїні, що живе угляним топливом, мусило б зруйнуватися, загинути або закабалитися Росії"¹⁹. Ознайомившись з російським проектом кордонів, українська делегація дійшла висновку, що з точки зору політичного, стратегічного й економічного значення кордони, запропоновані російською стороною, були безгрунтовними і безпринципними. Єдиним чим можна було їх виправдати, то це лише метою задоволення великодержавницьких претензій радянської Росії та її більшовицького уряду і зруйнування територіальної цілісності Української Держави, існування якої за умови таких кордонів взагалі стало б неможливим.

Російська делегація намагалася претендувати й на такі етнографічні українські місцевості, як на частину Харківщини і Катеринославщини, не кажучи про північні та східні від них території

Представники російської делегації висловили незадоволення українським проектом кордонів, зазнаючи, що він у багатьох

пунктах (як в економічному, так і в стратегічному значенні) є, мовляв, наступальним, експансивним щодо Росії²⁰. Претензії російської делегації стосувалися, зокрема, бажання української сторони утримати під своєю юрисдикцією залізниці Мінськ — Гомель, Москва — Курськ — Харків, Мінськ — Катеринослав, Москва — Воронеж — Ростов, які були необхідні Україні з економічного погляду. Російська сторона вважала, що ці залізниці, не маючи економічного значення для розвитку України, становили лише воєнно-стратегічний інтерес і могли б використовуватись Україною проти Росії. На думку російської сторони, перехід цих залізниць, з'єднаних з російськими центральними губерніями, до України, ізолював би Москву від півдня, а головне — від Кавказу.

Спростовуючи заяви російських представників про "українську експансію", глава політичної комісії української делегації О.Шульгін зазначив, що "по чисто економічних, по чисто природних умовах Україна не має експансії на північ, тому що інтереси її на північ не тягнуть, інтереси її можуть вести тільки до того, щоб захистити себе", наголосивши далі, "що почасти в силу економічних причин, почасти в силу історичної звички володарювати над простором від Північного океану до Чорного моря, таке прагнення могло зберегтися з боку Російської держави, бо це стара традиція, яка, напевно, буде знов пробуджуватись і вона виявляється навіть зараз у більшовицької Росії"²¹.

Позиція українського уряду в питанні про кордони диктувалася не лише бажанням утримати під своєю юрисдикцією якнайбільше місцевостей з етнографічного, політичного, економічного та географічного поглядів, тісно зв'язаних з Україною, а й небажанням віддати їх під владу більшовиків.

Українська делегація, твердо захищаючи інтереси своєї держави, відстоювала майже кожне українське село в прикордонній смузі, не виявляючи такої поступливості, яку гетьманський уряд робив у стосунках з Всевеликим Військом Донським. Так, наприклад, згідно з договором від 8 серпня 1918 р. та окремою угодою 18 вересня між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським частина Таганрозької округи, що належала Україні, переходила під юрисдикцію Всевеликого Війська Донського.

У питанні встановлення державних кордонів з РСФРР українська делегація керувалась урядовими директивами, зокрема рішенням Ради Міністрів Української Держави, яке зобов'язувало главу делегації С.Шелухіна твердо наполягати на

наміченій лінії кордону, а в необхідному випадку зробити відповідну заяву в ультимативній формі²².

Однією з найважливіших проблем, що постали в ході українсько-російських переговорів, було визначення кордонів з державними утвореннями, які виникли після розпаду Російської імперії і безпосередньо межували з Україною. З ким повинна була вступати в стосунки Українська Держава у вирішенні цього питання: з радянською Росією чи з новоутвореними державами?

У з'ясуванні цього питання характерним є документ "Про кордони Української Держави під політичним поглядом", написаний Д.Донцовим, який брав участь в українсько-російських переговорах як експерт української політичної комісії. Цей документ охоплював велике коло питань, що виникали в ході обговорення державних кордонів, і був покладений в основу позиції української мирної делегації.

Д.Донцов вважав, що трудність визначення кордонів з РСФРР полягала насамперед в помилках попереднього українського уряду за часів Центральної Ради, III Універсал якої не включав Крим до складу України. Це суперечило позиції гетьманського уряду, який виходив з приналежності Криму до Української Держави. Неясним було також, від чийого імені уповноважена була виступати російська делегація: від імені колишньої Росії без України та інших територій, що відпали від неї за Брестським миром, чи від імені, власне, Росії без Білорусії й антибільшовицьких сепаратистських державних утворень на Доні, Кубані, Криму, що виникли вже після підписання брестських угод?

Ця обставина була каменем спотикання на українсько-російських переговорах. Радянська Росія ніяк не бажала погодитися з фактом відокремлення від неї Доні, Кубані, Криму, які прагнули стати на шлях державного самовизначення, і вважала їх за тимчасові антирадянські, "контрреволюційні" формування.

Українська сторона трималася зовсім іншої думки. Вона, зокрема, вважала, що оскільки Білорусія, Дон, Кубань стали на шлях державного самовизначення і відокремлення від радянської Росії, то і встановлення державних кордонів між ними мало вирішуватись їхніми урядами без будь-якого диктату РСФРР. На думку Д.Донцова, Українська Держава повинна була вести мирні переговори з РСФРР, виходячи з факту розпаду Росії на окремі самостійні території. Враховуючи непевність політичної ситуації в цих регіонах, українська делегація повинна була провадити гнучкішу політику. Так, наприклад, Д.Донцов зазна-

чав, що у Всевеликому Війську Донському слід вбачати союзника, що, як він писав, могло б стати "найпершим і найважливішим завданням нашої східної політики. За ціну цього приятельства могла б Україна зрезигнувати з українських національних окраїн Донщини. Анексія Донщини з Кубанню була б шкідлива і неможлива до проведення"²³. На думку Д.Донцова, політика Української Держави щодо Кримського півострова, який був однаково важливим у стратегічному відношенні і для Росії і для України, мала бути іншою. Визнання права Криму на самовизначення повинно мати не політичний характер, а лише культурно-національний із забезпеченням прав татарського народу. Українська Держава не повинна була робити жодних компромісів у справі Криму, бо його належність до України, вважав Д.Донцов, є *condicio sine gua non* (умова, без якої немає) української незалежності. Український уряд повинен був добиватися від Росії визнання його суверенітету над Кримом і вести переговори про його статус в Українській Державі, виходячи з того, що півострів є її складовою і невід'ємною частиною. Інші чинники під час вирішення кримської справи мали бути виключені²⁴.

Виходячи з таких принципів, українська делегація у справі визначення кордонів керувалась інтересами суверенної і незалежної України, у світлі чого головною метою визначення державних кордонів було їх стратегічне забезпечення. У політичному плані вони мали бути встановлені так, щоб суверенність Української Держави не зазнала б шкоди як внаслідок втрати своїх, так і через прилучення чужих територій. На таких засадах стояла українська делегація.

Що ж до позиції російської делегації, то вона здебільшого характеризувалась традиційно великодержавними претензіями на території, що колись належали Російській імперії, і лише останнім часом стали на шлях самовизначення.

У декларації 9 вересня російська делегація заявила, що всі території колишньої Російської імперії становлять невід'ємну частину РСФРР і тому, крім кордонів з Австро-Угорщиною, які існували перед війною, та нової межі від Тарнограда до Вигоновського озера на всьому протязі визначення державних меж України може статися тільки за згодою РСФРР, оскільки новоутворені країни не згадувалися ні в Брестському договорі радянської Росії з державами Четверного союзу, ні в додатковому договорі її з Німеччиною від 27 серпня²⁵.

Цією заявою російська делегація, по суті, не визнавала угоду, укладену 8 серпня між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським, наполягала на своєму праві визначення державних кордонів України не тільки на півночі, а й на сході та півдні.

Українська делегація вважала цю заяву цілком безпідставною, оскільки в угодах РСФРР з державами австро-німецького блоку не були зазначені гарантії непорушності і цілісності території колишньої Росії, що перебувала під радянською владою. До того ще на початку переговорів російська делегація в заяві 24 травня щодо державно-правової й юридичної природи РСФРР чітко визначила, що під юрисдикцією уряду радянської Росії перебувають ті території, на яких тоді панувала влада робітничо-селянських рад. Оскільки з виникненням Всевеликого Війська Донського як окремого державного утворення на його території радянська влада була скасована, зникли і всі підстави для продовження переговорів України з радянською Росією про кордони з Всевеликим Військом Донським.

Всупереч логіці, що випливала з даних обставин, повноважний представник російського радянського уряду Д.Мануїльський на переговорах пояснював, що головні причини затягування мирних переговорів з Українською Державою в справі визначення державних кордонів зв'язані, по-перше, з нестабільною ситуацією в Україні — повстанським рухом, страйками, які охопили всю її територію, а по-друге, — нестійким станом сусідніх з Україною регіонів (Дон, Кубань). Він наголошував, що "не може бути мови про кордони з Україною доти, поки не буде остаточно роздушена Донська і Кубанська контрреволюція"²⁶. Ставлячи вирішення питання про українсько-російські кордони в залежність від врегулювання ситуації на Дону та Кубані, Д.Мануїльський додав, що визнання радянською Росією незалежності України не означає, "що вона повинна примиритися і байдуже ставитися до тих сепаратистських тенденцій, які штучно підтримуються і розпалюються в сусідніх з Україною областях сторонніми силами. Серйозно говорити про політичні кордони з Україною можна лише в тому випадку, якщо в нас буде тверда гарантія, що з моменту підписання мирного договору чужеземні війська будуть виведені з російської території"²⁷.

Побоюючись, що, визнавши суверенітет Дону і Кубані, Україна зможе встановити з ними стосунки, надавати їм військову допомогу у боротьбі з радянською Росією, російські

представники вимагали від української сторони гарантій, "щоб Україна не допомагала бунтівникам".

Не визнаючи факту відокремлення Дону та Кубані, не вважаючи їх суб'єктами міжнародного права, російська сторона звинувачувала українську дипломатію в порушенні норм міжнародних відносин. Глава російської делегації Х.Раковський, виступаючи на засіданні політичної комісії, зазначив, що "державна стає суверенною і одержує свою повну силу як така тільки тоді, коли вона визнається усіма зацікавленими сторонами і ви можете скільки вам завгодно визнавати суверенітет Кубані і Кримського півострова, адже це для нас лишається абсолютно необов'язковим», те, що називається самовизначенням в Кубанській області, це не є самовизначення, це є самозванство"²⁸. Така позиція російських представників негативно відбивалася не тільки на вирішенні питання щодо встановлення державних кордонів, а й взагалі на ході самих переговорів.

Питання про Кримський півострів російська делегація ставила в залежність від III Універсалу Центральної Ради, який не зазначав належність Криму до України і був, по-перше, актом одностороннім, а по-друге, був підготовлений Центральною Радою за умов федерації з Росією, коли питання про кордони не було ще принципового значення. Незважаючи на докорінну зміну політичної ситуації з часу видання III Універсалу, російські представники у вирішенні кримського питання спиралися саме на це його положення, розхвалюючи його демократизм, що, на їх думку, з етнографічної точки зору відповідав інтересам українського народу. А в проекті кордонів, висунутому українською делегацією, вони бачили відсутність і етнографічного принципу, й елементів самовизначення, а лише ті елементи, які, за визначенням Х.Раковського, не мали нічого спільного ні з демократичними інтересами українського народу, ні з його етнографічною цілісністю, а були саме "елементами захвату"²⁹.

В тенденції російської делегації поставити вирішення питання про встановлення українсько-російських кордонів у залежність від стосунків РСФРР з іншими державами та державними утвореннями, взагалі із загальнополітичною ситуацією, 1 намаганнях підпорядкувати вирішення цих питань контролю 1 санкції радянського уряду Росії, українська делегація бачила претензії, не виправдані ні дипломатичними актами на які посилалась російська делегація, ні державним станом сторін. Українська делегація закликала російську сторону звернутися до конкретної роботи по розмежуванню територій Української

Держави та РСФРР "і тим припинити, нарешті, ту тяжку непевність політичних і економічних стосунків, від якої так довго терплять корінні /інтереси обох сторін, а особливо людності прикордонної смуги"³⁰.

Суперечки між українською і російською сторонами вилилися в довгі дискусії і фактично зайшли у глухий кут.

На початку жовтня українська делегація знову запропонувала повернутися до вирішення питання про державні кордони на основі лінії, яка дещо відрізнялась від попередньої. Українська Держава відмовлялась від претензій на східну та південно-західну смугу Орловщини (в районах Трубчевська та Сєвська), західного виступу Курщини, Курського району на південь від річки Сейм та широкої смуги Воронежчини на північ від Коротояка з районі Боброва та Новохоперському районі.

В ноті української делегації від 3 жовтня зазначалося, що, зважаючи на державні інтереси радянської Росії, українська мирна делегація визнала за можливе зробити деякі поступки на користь радянської влади і висловила сподівання, що російська делегація так само враховує інтереси Української Держави і виявить прихильність до добросусідських відносин, визнавши запропоновані кордони, чим "...одкриє можливість обом нашим державам поруч з конструюванням внутрішнього ладу, проводити прискореними темпами роботу по утворенню всіх інших основ мирового договору, який має положити початок нормальним політичним і економічним відносинам між Україною і Великоросією"³¹.

Прагнучи прискорити хід переговорів, українська делегація запропонувала провести засідання з цього питання 7 жовтня. Однак російська сторона не змогла відразу дати остаточної відповіді, посилаючись на те, що їй необхідно одержати інструкції з Москви, і попросила на деякий час припинити мирні переговори. Фактично відтоді переговори перервані не тимчасово, а взагалі.

Крім питань визначення кордонів, на українсько-російській мирній конференції розглядався ряд інших важливих проблем, що виникли в результаті розпаду єдиної російської держави, державного самовизначення України і були викликані необхідністю встановлення стосунків між РСФРР та Україною на відповідному міждержавному рівні. Насамперед це стосувалось економічних і торговельних відносин, фінансово-розрахункових питань, поділу боргів і майна колишньої Російської імперії тощо. Особливої важливості набули питання налагодження економічних і торговельних відносин, оскільки політичні й еко-

номічні наслідки революції, розпад єдиного економічного простору спричинили спад виробництва і перешкоджали розвитку економіки в політично незалежних державах, що виникли на території колишньої царської Росії.

Німецько-австрійські окупаційні власті уважно стежили за ходом українсько-російських мирних переговорів. Найбільший інтерес у них викликала саме економічна сторона переговорів, що безпосередньо впливало на істотні інтереси окупантів в експорті продовольства і сировини до Німеччини та Австро-Угорщини, уряди яких намагалися тиснути на український уряд з метою перешкодити вивезенню з України продуктів харчування, а також вугілля з Донецького басейну до радянської Росії.

Незважаючи на зазначені труднощі, переговори тривали і мали певні наслідки. 7 липня на засіданні підкомісії з товарообміну російська делегація зачитала список товарів, необхідних Росії на липень і серпень у першу чергу і список товарів, які вона могла пропонувати Україні. Українська сторона заявила, що Росія може одержати 2 млн. пудів вугілля, 2 млн. пудів коксу, 750 тис. пудів чавуну, 100 тис. пудів залізничних рейок — усього на суму 15—17 млн. крб. Для координування розрахунків за товари українська сторона запропонувала одиницю еквіваленту товарів — один пуд українського вугілля³².

Економічна комісія при українській мирній делегації підкреслила, що вільний транзит товарів через Україну до Росії буде можливий, якщо остання не перешкоджатиме вільному транзиту товарів в Україну.

В свою чергу, радянська Росія зобов'язувалася надати Україні 100 тис. пудів бензину, нафти, мастил, таку ж кількість різноманітного паперу, 2 тис. вагонів лісу, на 1 млн. крб. цементу, на таку ж суму електротехнічних приладів і обладнання та одягу для гірників³³.

Однак розгляд багатьох питань затягувався насамперед з причин зволікання справи переговорів російськими представниками. Так, наприклад, затягувались переговори в справі передачі Українській Державі рухомого складу залізниць, вивезеного до Росії під час відступу радянських військ з України навесні 1918 р. який за умовами перемир'я 12 червня мав бути повернутий Україні. Вирішення цього питання гальмувалось головним чином побоюванням російської сторони того, що залізнична техніка після повернення могла б використовуватись у боротьбі проти збройних сил радянської Росії. В цьому випадку, як заявив повноважний представник радянського уряду Росії Д.Мануїль-

ський, "про будь-яку взаємність не може бути і мови"³⁴. А в інтерв'ю "Вечерней Красной Газете" 14 серпня він взагалі заявив про неможливість передачі Україні вагонів і паровозів, "...бо там противники радянської влади, які користуватимуться цим руховим майном, ...що з Україною немає рації і інтересу складати мир, бо все одно Україна не зможе задовольнити Росію вугіллям і хлібом"³⁵.

На засіданнях мирної конференції обговорювалися також питання щодо поділу майна і боргів колишньої Російської імперії. 25 липня з цього приводу була досягнута угода, згідно з якою було прийнято принцип поділу майна і боргів відповідно до процентного відношення населення України до населення колишньої Російської імперії. Українська Держава брала на себе частину боргів (зокрема частину безпроцентного паперово-грошового боргу колишньої царської Росії), що виникли, до 7 листопада 1917 р.

Вона заявила своє право на частину майна і золотого фонду колишньої Росії й зажадала цілковитого повернення культурних цінностей, вивезених з України до Росії, а також і тих, що знаходились на території РСФРР і безпосередньо стосувались культурно-історичного життя України. До практичної реалізації цих угод справа не дійшла.

У зв'язку з обговоренням на українсько-російській мирній конференції фінансово-розрахункових проблем німецький уряд запропонував Україні порушити на переговорах питання про можливість сплати Україною частини (1 млрд. марок) шестимільярдної контрибуції, яку радянська Росія повинна була сплатити Німеччині згідно з умовами Брестського мирного договору. Залежно від ступеня участі України у цих зобов'язаннях німецький уряд ставив питання про передачу Німеччиною Українській Державі повернутої радянською Росією Україні частини суден Чорноморського флоту колишньої Російської імперії, яка була роззброєна й охоронялась німецькими окупаційними військами.

Обговоривши німецьку пропозицію, Рада Міністрів Української Держави 17 вересня визнала її несумісною з інтересами України, а прийняття будь-якої частини зобов'язань колишньої російської держави (у тому числі й участь України в 6-мільярдному платежі)—неможливим до укладення між усіма частинами колишньої Російської імперії відповідної загальної угоди про поділ території, майна і визначення відповідного коефіцієнту участі України у виплаті даної суми. Укладення ж

будь-яких угод щодо участі України у виплаті зобов'язань колишньої російської держави без остаточного узгодження цих питань могло тільки підірвати позицію Української Держави в переговорах з РСФРР³⁶.

Спочатку німецькі окупаційні власті підтримували український уряд, сприяючи йому в укладенні миру з РСФРР. Однак зі зміною загальнополітичної ситуації, внаслідок погіршення становища Німеччини на західному фронті, зростанням антирадянського руху в Росії, який підтримували держави Антанти, окупаційні власті почали відігравати у справі переговорів уже гальмуючу роль.

Але головним фактором у затягуванні мирних переговорів була позиція офіційних представників більшовицького уряду Росії як щодо ведення самих переговорів, так і взагалі щодо перспектив стосунків РСФРР з Українською Державою.

Використовуючи тяжке внутрішнє становище України, російська делегація займала дедалі непоступливішу позицію на противагу українським представникам, які нічим реально не могли підкріпити своїх політичних домагань. Знаючи, що Україна неспроможна швидко створити власні збройні сили, а частини німецької окупаційної армії, яка була гарантом існування гетьманського режиму, були зв'язані необхідністю придушення внутрішніх повстань, страйків і заколотів, російські делегати, як свідчив С.Шелухін, відверто використовували це під час переговорів, заявляючи, що "чехословацький і мурманський фронти зв'язали німців з нами так, що вони стати в допомозі проти нашої згоди не можуть і не схочуть... що ж до найманого війська, то ми швидше наймемо і можемо перейняти, маючи більше паперових грошових знаків. Як хочете миритися, то підписуйте наші умови і зречіться ваших, бо без цього ви загубите вашу державність, що ж до нас, то в найгіршому разі утратимо тільки як партія..."³⁷.

Міністр закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко зазначав, що "з половини літа почало "з'ясовуватись, що совітська делегація веде з свого боку переговори так, начебто вона зовсім не зацікавлена довести їх до позитивного закінчення, а хоче лише проволікти час"³⁸. Він також твердив, що ніби Ленін дав главі російської делегації Раковському інструкцію: "...вести переговори з Україною, бо до цього зобов'язалися в Брестському договорі. Однак переговори не треба трактувати поважно, бо все воно переходить та проминає"³⁹.

Характерним було те, що, керуючись подібними поглядами, більшовики вже не вперше використовували тактику затягування переговорів і зволікання часу з метою досягнення власних цілей, як це, наприклад, було, коли ЦК більшовицької партії на своєму засіданні 11 (24) січня 1918 р. за пропозицією Леніна прийняв рішення про навмисне затягування Брестських мирних переговорів.

Глава української делегації С.Шелухін із самого початку роботи конференції піддавав сумніву бажання радянської Росії й більшовиків, зважаючи, на їхні цілі та засоби втілення політичної програми, укласти мир з Україною. Дальший хід переговорів, затяжні дискусії, ставлення російських представників до вирішення спірних проблем підтвердили ці сумніви.

Формально визнавши право українського народу на самовизначення і створення своєї власної державності, більшовицький уряд радянської Росії фактично зневажливо, а іноді і зовсім вороже ставився до цих прагнень, що наклало свій відбиток і на українсько-російські переговори.

На одному з перших засідань мирної конференції глава російської делегації Х.Раковський, висловлюючись з приводу гасла права націй на самовизначення, демагогічно заявив: "Ми не тільки не заперечуємо право українського народу на самовизначення аж до цілковитого відокремлення від колишньої Російської імперії, але й пишаємося тим, що ми перші висунули це гасло... Нам досить волі українського народу, певно і ясно вираженої, що він хоче жити самостійно, щоб ми пішли йому назустріч, і не тільки пішли назустріч, адже заздалегідь визнали б його самостійність, оскільки природне право народу не потребує будь-яких визнань"⁴¹.

Тим часом вже на початку переговорів Х.Раковський заявив, що питання про самостійність і незалежність Української Держави ще потребувало вирішення, бо як самостійна держава, Україна досі в міжнародних відносинах не дістала визнання. У відповідь глава української делегації зазначив, що Україна не потребує визнання з боку Росії, "бо Українська Держава є самостійна і незалежна"⁴¹.

Роблячи цю заяву, Х.Раковський явно ігнорував умови підписаного Росією мирного договору, згідно з якими Українська Народна Республіка трактувалась як уже сформована незалежна й суверенна держава. За цим договором РСФРР мала укласти з УНР мир і визнати її договір із Центральними державами від 9 лютого 1918 р.

Незважаючи на запевнення повноважних російських представників у намірах укласти мир з Україною цивілізованими демократичними методами, відкидаючи будь-які думки про загарбання й насильства, підтверджуючи прихильність до виконання умов Брестського мирного договору, більшовицький уряд Росії йшов на навмисне порушення як брестських угод, так і тих, що були укладені вже під час українсько-російських переговорів.

Ставлення радянського уряду та більшовицької партії до Брестського миру як до вимушеного і тимчасового акту, що мав забезпечити радянській Росії мирний перепочинок для збирання сил з метою розгортання світової соціалістичної революції, впливало на хід українсько-російських переговорів і знайшло яскраве відображення в позиції повноважних представників РСФРР, які, навмисно затягуючи переговори, зволікали час в ім'я досягнення власних цілей щодо України.

В результаті цього переговори не привели до будь-яких вагомих порозумінь між обома сторонами. Щоправда, було укладено перемир'я, досягнуто деяких угод, але до реального їх втілення в життя справа не дійшла. Всі спроби українського уряду продовжити обговорення наміченого кола питань наštовхувались на формальні відмови з боку російської делегації, яка або посилялася на необхідність одержання чергових вказівок з Москви, або відшукувала інші виправдання. Внаслідок такої позиції переговори і були припинені 7 жовтня, а на початку листопада взагалі були перервані, як і всі інші стосунки між українським і російським радянським урядами.

Рада Міністрів Української Держави прийняла рішення дозволити російській делегації залишити межі України "тільки під умовою вільного і безпечного пропуску державних потягів на Україну і визволення тих українських громадян, кого буде вимагати український уряд"⁴². Угода з цього питання була досягнута 11 листопада і російській делегації було запропоновано залишити 12 листопада межі України.

Таким чином, майже безрезультатно закінчилися переговори 1918 р., метою яких було мирне вирішення проблем українсько-російських відносин. З анулюванням радянською Росією 13 листопада Брестського мирного договору почався інший період російсько-українських стосунків, який найбільш чітко й яскраво виявив дійсні цілі і політичні плани більшовицької партії та радянського уряду Росії, їхні великодержавницькі амбіції щодо відновлення втрачених позицій в Україні.

3. ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ТАКТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Змушений в результаті підписання Брестського миру принаймні формально визнати факт існування суверенної і незалежної Української Держави, більшовицький уряд Росії не облишив намірів утримувати Україну в сфері влади. Ще за часів Центрального Ради він порушував мирні угоди, чинячи організований опір німецько-австрійським військам. Уникаючи звинувачень у порушенні умов миру, більшовики та радянський уряд РСФРР заявляли про свою непричетність і зображували справу таким чином, ніби наступаючим окупантам протистоять українські радянські військові формування. Для цього, за пропозицією Леніна, з метою політичного камуфляжу, було вирішено переформувати радянські військові частини на "український лад", а на провідні військові посади поставити осіб з українськими прізвищами. Саме тоді Ленін запропонував головнокомандуючому радянськими військами в Україні В. Антонову-Овсієнку відкинути першу частину свого прізвища і стати просто Овсієнком⁴³.

Незаперечним є факт, що до ведення мирних переговорів з Україною радянську Росію примусили її міжнародні зобов'язання за Брестським договором. Розпочавши переговори, вона, таким чином, формально продемонструвала перед державами Четвертого союзу, що ступила на шлях виконання брестських угод.

Зв'язана цими угодами, РСФРР не мала змоги відкрито боротися за відновлення радянської влади в Україні. Але цей курс був невід'ємною основоположною частиною більшовицької політики щодо України і протягом дії Брестського договору.

Вважаючи Україну тимчасово окупованою територією неподільної російської держави, радянський уряд РСФРР і більшовицька партія виношували плани збройних методів відстоювання своїх інтересів, хоча, згідно із ситуацією, обирали відповідні нелегальні форми діяльності. Незважаючи на перешкоди, які поставив у цьому Брестський договір, радянська Росія, йдучи на порушення його угод, надавала величезну нелегальну допомогу більшовикам України у створенні мережі підпілля. Вона не лише засилала на територію України комуністичну літературу, своїх агітаторів і досвідчених підпільників, а й підтримувала їх матеріально та зброєю. Проводилася широка підтримка страйкового руху в Україні, велась більшовицька агітація серед окупаційних військ.

Більше того, на порушення угоди про демаркаційну лінію, яка забороняла вступ і перехід нейтральної смуги військовими частинами, реквізицію продовольчих запасів тощо, радянська Росія саме в нейтральній зоні зосереджувала радянські військові частини, трансформовані пізніше в українські радянські повстанські дивізії, які у слушний час мали збройними засобами повести боротьбу за відновлення в Україні радянської влади.

Влітку 1918 р. була створена КП(б)У. Зв'язана з РКП(б) не тільки ідейно, а й організаційно, вона, по суті, становила собою підпільний філіал РКП(б) в Україні. До речі, вищі органи партії більшовиків України діяли в Москві під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б). Створення подібної політичної організації на території іншої держави було порушенням не тільки умов Брестського миру, а й взагалі будь-яких норм міжнародного права, оскільки це було прямим втручанням у справи іншої держави.

Затягуючи переговори щодо встановлення державних кордонів, більшовики чинили в їх зоні антиукраїнські акції. З прикордонних з радянською Росією повітів до Міністерства внутрішніх справ і Міністерства закордонних справ Української Держави, на адресу глави української мирної делегації надходили повідомлення місцевих властей про дії більшовиків, які грабували місцеве населення, вивозили до Росії продукти, хліб, різне майно і навіть цілі фабрики, знищували те, чого не могли забрати.

Ось що, зокрема, повідомляв глухівський повітовий староста: "Більшовицькі банди, отримавши несподівано у своє повне розпорядження кілька кращих волостей Глухівського повіту, використовують це своє... панування в своїх виключних цілях, піддавши вогню і мечу, грабуючи все на своєму шляху. Щоденно відбуваються масові вбивства і робляться насильства над українськими громадянами, котрих більшовики примушують вступати в більшовицькі зграї та загони. Майно нескорених віддається на пограбування та винищення, на села накладаються грошові контрибуції, уганяється селянський скот,, а також відбираються і щоденно великими партіями вивозяться за межі України в прилеглі Орловську та Курську губернії всі продовольчі продукти і хліб, робиться насильне збирання і мобілізація як людей так і худоби та продовольства для потреб більшовицьких загонів»

Більшовицькі банди в своїй нищівній та руйнуючій роботі не задовольняються українською смугою, яка була надана їм для грабунків, але роблять постійні й систематичні збройні набіги на решту повіту, вбиваючи і грабуючи на своєму шляху всіх і все, що їм тільки не підвернеться, ведучи скрізь

більшовицьку пропаганду, збираючи та вербуючи для себе прихильників з темного середовища населення"⁴⁴.

Подібний стан був у Мглинському, Новгород-Сіверському, Новозибківському та Суразькому повітах. Зокрема, для вивезення Суразької паперової фабрики більшовики налагодили навіть моста, якого вони зруйнували під час відступу навесні 1918 р., і пригнали 160 вагонів. Коли українська адміністрація спробувала стримати ці дії, то більшовики пригрозили підірвати фабрику, щоб вона не дісталась нікому^{4,5}. За повідомленням із Суража, яке надійшло на адресу української мирної делегації, звідти було вивезено понад 120 вагонів залізничного майна, вивозилися хліб, коноплі, нищилися запаси пального, заготовленого для потреб суконних фабрик⁴⁶.

Коментуючи більшовицькі плани мирного врегулювання і взагалі щодо Української Держави, глава української мирної делегації С.Шелухін висловив свої думки з цього приводу у записці до Ради Міністрів 31 липня. Він вважав, що метою більшовиків є перетворити Україну на "спустошливий край з голодним людом і безробітними фабричними, позбавленими можливості годуватися з праці. Цим більшовики мають на меті збільшити на Україні клас людей нещасних, голодних, нужденних... для більшовиків така людність — цілий скарб, а для України — загибель"⁴⁷.

С.Шелухін вважав, що з точки зору більшовиків мир радянської Росії з Українською Державою не потрібен і навіть небажаний, оскільки "справа Совітського уряду вимагає, щоб Україна була переможена ним і ніяк не була б незалежною од його держави, бо в противному разі більшовицька справа на Україні стала б цілком програною- Мир йому не потрібен, бо, нинішній стан війни все-таки вигідний для більшовиків. Установлення миру вимагає од Совітського уряду і більшовиків: 1) зречення од всяких попередніх партійних і політичних планів на Україну і 2) установлення кордону, за який не вільно буде робити наїзди для реквізицій, грабунків та розбишацтв і взагалі здобиччю усякими способами. Таким чином, установлення миру з Україною для Совітського уряду може бути тільки примусовим, а ніяк не по добрій волі. Се було б для його новою поразкою". А затягування переговорів російськими представниками, вважав голова української делегації, "є очевидним наміром- діждатись часу, коли Україну можна буде погубити і підгорнути під більшовицьку владу"⁴⁸.

Оцінюючи політичну лінію, стратегію і тактику більшовиків щодо України, міністр закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко вважав, що "більшовизм в Росії— явище, що виросло органічно з природи російського духа і має певне коріння в історії і укладі російських соціально-економічних відносин і Він відповідає глибоким імперіалістичним, державницьким стремлінням російського народу"⁴⁹.

Українська мирна делегація подавала численні ноти протесту російській делегації з приводу діяльності більшовиків у прикордонній смузі. Однак російська сторона ухилялася від відповідальності за ці вчинки, заперечувала централізованість керівництва цими діями і причетність до цього уряду РСФРР та більшовицької партії. Зокрема, на засіданні мирної конференції 5 червня глава російської делегації Х.Раковський заявив українським представникам, що "...за ваших українських більшовиків ми можемо відповідати як односторонці, як партія, але за їхні дії як держава і як влада відповідати не можемо"⁵⁰. І це, незважаючи на те, що більшовицька партія України була складовою частиною РКП(б). У такому ж дусі була відповідь російської делегації 9 вересня на претензії української сторони з приводу порушення демаркаційної лінії та прикордонних інцидентів, в якій наголошувалось, що внаслідок неможливості перешкодити повстанським організаціям здійснювати різні операції в нейтральній зоні, відповідальність за них, очевидно, не може лягати на Російський уряд. Українська делегація повинна погодитися, що лише встановлення кордонів і, отже, скасування нейтральної зони покладе край не тільки повстанським заходам у нейтральній зоні, але й іншим сумним подіям..."⁵¹.

Прикриваючись подібними заявами, більшовики фактично прагнули використовувати всі, навіть незначні засоби свого утвердження в Україні. І якщо деякі розрізнені більшовицькі дії не спрямовувались центральними партійними й урядовими органами з Москви, то все одно вони входили у загальний план їхніх дій з метою розхитування та повалення існуючого в Україні режиму. Для цієї мсти застосовувались різноманітні засоби, навіть самі мирні переговори. Використовуючи свою дипломатичну недоторканість, члени російської мирної делегації проводили агітацію. Потягами, якими їхали в Україну дипломатичні представники радянського уряду РСФРР, переправлялись гроші для підпільних більшовицьких організацій, агітаційна література і навіть самі підпільники. На це, зокрема, звертав увагу А.Денікін, який писав, що "коли справи конференції не посувались

уперед, то численна радянська делегація з великим успіхом провадила пропаганду та організацію таємних більшовицьких осередків"⁵².

У повідомленні української мирної делегації в серпні 1918 р. зазначалося, що нею отримані відомості про те, що з потягом, який прибув з Москви в середині липня, "прибуло три вагони більшовиків", які, без сумніву, не були членами російської делегації, оскільки "такої кількості людей не було в усій делегації, навіть з тими, що прибули раніше"⁵³.

Для поширення більшовицьких ідей і ведення агітації використовувались також російські радянські місії та консульські установи в Україні. Так, у повідомленні, яке надійшло 7 жовтня з Одеси до Міністерства внутрішніх справ, зазначалося, що з першого дня прибуття в Одесу генерального консульства РСФРР, у робітничому середовищі почалось бродіння, викликане тим, що робітничі маси в приїзді представників радянської влади бачили початок відновлення влади рад робітничих депутатів. Наводилися дані, що в зазначеному консульстві провадився запис робітників у червону гвардію, що, володіючи великими грошима, консульство роздавало їх "щедрою рукою всім, які прибули до них, часто не розбираючись у політичному забарвленні просителів"⁵⁴. Оцінюючи подібні факти, міністр закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко зазначав, що діяльність російських радянських місій і консульств "далеко не була такого невинного характеру"⁵⁵.

Російські представники, ведучи переговори з гетьманським урядом, у той же час вступали в контакти з представниками опозиційних українських демократичних кіл, які об'єднались в Український Національний Союз (УНС)* і також прагнули до влади в Україні.

Голова УНС В.Винниченко зазначав, що ініціатором встановлення контакту з представниками російської мирної делегації Х.Ракоцьким і Д.Мануїльським для координації дій українських демократичних сил з більшовиками під час антигетьманського

* УНС — опозиційна гетьманському режиму організація, до якої входили представники 16 політичних партій і громадських організацій України демократичного напрямку. У боротьбі за владу Український Національний Союз розраховував на мирні, демократичні засоби боротьби. Основними його вимогами були: створення самостійної української держави з демократичним ладом і законною владою, відповідною перед парламентом, захист прав українського народу в міжнародній сфері, розвиток національної культури, автокефалія церкви тощо.

повстання виступили українські демократичні кола. Російська сторона ніби погодилася підтримати їх під час повстання головним чином посиленням діяльності на фронтах з метою відвернення уваги німецьких і гетьманських військ, зобов'язалась визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою, абсолютно не втручаючись у внутрішні справи самостійної Української Народної Республіки. Д.Мануїльський запропонував гроші на підтримку тієї справи. Представники української демократії, натомість, обіцяли легалізувати в Україні комуністичну партію⁵⁶.

Міністр закордонних справ Д.Дорошенко зазначав, що "осмілені цими переговорами ще більше, совітські представники вже зовсім перестали дбати про мир і проволікати справу, вибікуючи, що з того всього вийде"⁵⁷.

Всі вищенаведені факти антидержавної й антиурядової діяльності представників радянської влади і більшовицької партії в Україні, чи то офіційних осіб або нелегалів, всупереч нормам міжнародного права були, прямим втручанням у внутрішні справи суверенної Української Держави, порушенням міжнародних договорів, угод і зобов'язань. Але з точки зору більшовиків, їхнього прагнення розпалити пожежу світової соціалістичної революції шляхом її експорту, цілі виправдовували засоби.

Заяви більшовиків про наміри укласти мир з Українською Державою спростовувалися фактами їхньої діяльності в Україні, а також тим, що, ведучи переговори, вони водночас контактували з опозиційними українськими колами, обіцяючи їм підтримку в антигетьманському повстанні і, у свою чергу, заздалегідь активно готуючись до нього.

Навряд чи можна було вважати щирими і відвертими такі запевнення більшовиків, як і їх обіцянки в дальшому визнати незалежність України і демократичний лад, що мав бути в ній встановлений. Дальші події в Україні показали справжню ціну більшовицьким запевненням у можливості порозуміння з демократичними українськими колами та визнанні демократичного ладу. Єдиною формою влади, до якої висловлювали свою прихильність більшовики, була лише диктатура їхньої партії.

У боротьбі за владу в Україні більшовики прагнули до одноосібного її захоплення й опанування. Про це свідчать програмні партійні документи і рішення, зокрема ухвалені 1 з'їздом КП(б)У щодо розпуску українського радянського уряду — Народного Секретаріату і ставлення до інших політичних партій.

Виходячи з більшовицьких претензій на одноосібну владу, вищий партійний орган більшовиків зробив безпрецедентний в історії крок — ухвалив рішення про ліквідацію органу державної влади — Народного Секретаріату, який за визначенням голови українського радянського уряду М.Скрипника, був координаційним бюро прорадянських партій в Україні. Замість нього було створено партійну інстанцію — Всеукраїнський Військово-революційний комітет, який являв собою не уряд, а військовий орган більшовицької партії і фактичний вияв її диктатури.

У ставленні до інших політичних партій більшовики вважали можливими контакти лише з тими, що стояли на платформі радянської влади і могли прислужитися в боротьбі за повалення існуючого в Україні ладу (тобто йшлося про тимчасове співробітництво). При цьому більшовики наголошували на своєму лідерстві в процесі боротьби за радянську владу.

Що стосується порозуміння з українськими соціалістичними партіями демократичного напрямку, яких більшовики вважали "буржуазно-націоналістичними" й "контрреволюційними", то тут взагалі не могло бути будь-якого компромісу. Дії національно-демократичних українських кіл могли бути корисні більшовикам лише в плані загальних антигетьманських дій.

Ставлення більшовиків до проблем національно-державного відродження України обмежувалось лише голосливими заявами про визнання ними права на самовизначення. Реально більшовики вважали національне питання взагалі не настільки значущим в епоху прийдешньої світової соціалістичної революції та встановлення світової пролетарської комуні.

Однією з помилок української демократії у прагненні до влади було те, що основну перешкоду українській державності вона бачила в "русофільській орієнтації" гетьманського режиму, не звертаючи уваги на серйознішу небезпеку, яку становив більшовизм, з представниками якого вона намагалася порозумітись. Дальший хід подій підтвердив думку В.Винниченка, який пізніше писав, що найбільша небезпека загрожувала Україні "...зпівночі, з Росії, з соціалістичної республіки... і ця небезпека була найбільш обурююча й найбільш шкідлива, як для нас, так і для самої соціалістичної Росії"⁵⁸.

Слід зазначити, однак, що українсько-російське протиборство в той період виявлялося не лише в антиукраїнських діях більшовиків і радянської Росії. Зі свого боку, гетьманський уряд активно підтримував різними заходами антирадянські й антибільшовицькі сили в Росії, зокрема, за гроші та в кредит

надавав їм зброю для боротьби з більшовиками. В Україні формувались загони для поповнення Південної армії. Опорні пункти по вербуванню знаходились у Києві, Одесі, Харкові, Житомирі та деяких інших містах³⁹. Пізніше Д.Дорошенко наводив факти про відправку наприкінці червня на Кубань першого транспорту з 9700 рушниць, 5 млн. набоїв, 50 тис. снарядів для 3-дюймових гармат, у липні — ще одного⁶⁰. Німецькі окупанти всіляко сприяли цій справі, надіславши також у середині 1918 р. для Дону, Кубані та Добровольчої армії більш як 11,5 тис. гвинтівок, 88 кулеметів, 46 гармат, 10 тис. снарядів та іншу зброю⁶¹.

Відмежовуючи український уряд від таких справ, Д.Дорошенко як міністр закордонних справ не визнавав вищенаведені факти. В офіційній відповіді на ноту протесту щодо цього, заявлену повноважним представником РСФРР па українсько-російських мирних переговорах Д.Мануїльським, Д.Дорошенко зазначив, що "формування Астраханської і Південної армій відбувається за межами території Української Держави, а тому український уряд не може впливати на ці дії, тим більш, що контингент цих формувань складається з російських громадян. Таким чином, на думку уряду Української Держави, зазначені в ноті формування, в яких ні уряд, ні громадяни України не беруть ніякої участі... ні в якому випадку не можуть бути розглянуті як привід для порушення мирних відносин між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою"⁶².

Міністру закордонних справ Д.Дорошенку доводилось докласти багато зусиль та енергії для з'ясування конфліктів, що виникали між Українською Державою та РСФРР, зокрема, внаслідок порушень демаркаційної смуги, прав як українських, так і російських громадян та офіційних осіб на територіях обох держав тощо.

Тим часом восени 1918 р., у результаті зміни міжнародної ситуації у зв'язку із занепадом Четверного союзу і його поразкою у світовій війні більшовицький уряд РСФРР в проведенні своєї політики щодо України почав відчувати ще міцніший ґрунт. Використавши поразку Німеччини, радянська Росія могла звільнитися від виконання умов Брестського договору, зокрема тих, що зобов'язували її визнати суверенітет України і необхідність укладення з нею відповідного мирного договору. Це, в свою чергу, надавало їй змогу відмовитися від додержання угод, досягнутих у ході українсько-російських мирних переговорів,

припинити самі переговори і зносити з українським урядом, повести відкриту боротьбу за відновлення радянської влади в Україні. Про це, зокрема, повідомляв генеральний консул Української Держави в Москві О.Кривцов, який надіслав 10 жовтня тривожну телеграму, в якій говорилося про можливість радикальної зміни політики уряду РСФРР щодо України, оскільки, "з анулюванням Брестського договору, всі зобов'язання Раднаркому відпадають, отже, відпадає і зобов'язання укладення (з нею) мирного договору"⁶³.

Зміна загальнополітичної ситуації, пов'язана з поразкою Німеччини, вплинула не лише на зміну політики радянської Росії, а й на політичний курс гетьманського уряду, який проголосив 14 листопада новий зовнішньополітичний курс Української Держави щодо підтримки ідей відродження єдиної Росії, але нової — небільшовицької, демократичної, на федеративних основах зі збереженням усіх прав на розвиток державності та національної самобутності України. Проголошення цього курсу було спробою збереження України від "анархії більшовизму". Після поразки у війні Четверного союзу Україна шукала допомоги у держав Антанти, які підтримували антирадянські й антибільшовицькі сили в Росії, що прагнули її відродження. Це й зумовило необхідність зміни зовнішньополітичної лінії для України, що не могло не відбитися на українсько-російських відносинах.

Незважаючи на фактичне припинення з початку листопада стосунків з РСФРР, український уряд уповноважив товариша міністра закордонних справ А.Палтова підписати угоду з представниками радянської влади про заснування російської місії у Києві та української — в Москві на умовах, щоб у складі місії було не більше 3-х чоловік і одного дипкур'єра з правом кожної зі сторін на усунення небажаних представників, заборони представникам обох сторін займатися політичною агітацією тощо⁶⁴.

Однак події пішли іншим шляхом. 13 листопада радянська Росія, анулювавши Брестський мирний договір, розпочала відкриті військові дії проти Української Держави за відновлення радянської влади. Період українсько-російського мирного співіснування закінчився.

Слід зазначити, що до цього доклав зусиль і гетьманський уряд, який з метою сприяння відродженню на федеративних засадах єдиної, але не більшовицької Росії, направив великі фінансові кошти на підтримку в ній антирадянських сил. Так, наприклад, 27 листопада Радою Міністрів Української Держави

була ухвалена постанова про заснування представництв при Добровольчій, Донській і Південній арміях для погодження їхніх дій з українською армією та асигнування на це 10 млн. крб. на умовах, "що забезпечували б інтереси України в її спільній з іншими державами боротьбі проти більшовиків"⁶⁵. Постановою від 5 грудня український уряд висловив своє бажання сприяти формуванню Північної армії й асигнували, крім уже витрачених 3 млн., ще 22 млн.крб.⁶⁶..

Однак, незважаючи на свій антибільшовицький характер, "російська орієнтація" останнього гетьманського уряду викликала невдоволення українських національно-демократичних кіл і стала одним з найважливіших чинників краху режиму П.Ско-ропадського. Підняте в середині листопада під проводом Директорії повстання закінчилось 14 грудня поваленням режиму гетьманщини і приходом до влади української демократії.

Захопивши владу, Директорія не могла її утримати, бо від початку свого існування була приречена на загибель, оскільки, розв'язавши руки після анулювання Брестського договору, більшовики активно включались у боротьбу за владу в Україні, мобілізувавши для цього всі ресурси Росії. Вони мали для цього конкретну програму, чітко визначену мету, перспективи, необхідну владу і, заздалегідь готуючись до повстання (створивши широку мережу більшовицького підпілля, сформувавши в нейтральній зоні ще за часів гетьманщини регулярні радянські військові формування), з успіхом реалізували свої плани.

Підбиваючи підсумки українсько-російських відносин періоду Української Держави 1918 р., слід констатувати, що вони формувалися в умовах різкого протистояння двох політичних напрямів: українського — національно-державницького і російського — великодержавно-шовіністичного у більшовицькому варіанті.

Слід зазначити, що на російсько-українські відносини того часу мала великий, якщо не вирішальний вплив політика більшовицької партії. Захоплення більшовиками влади в Росії і встановлення ними своєї диктатури, їх намагання поширити ідеї світової соціалістичної революції (подекуди й шляхом прямого їх експерту) на інші країни світу справили визначальний вплив на долю самовизначення й державної незалежності України.

Виступивши на світовій арені як суб'єкт міжнародного права і розпочавши переговори з РСФРР, Україна визначила метою міждержавних зносин з нею насамперед врегулювання важливих питань (політичних, економічних, фінансових тощо) > успішне

вирішення яких надало б молодій Українській Державі закріпити свій статус незалежної суверенної держави.

Для уряду радянської Росії мирні переговори з Україною скоріше були вимушеним кроком, зумовленим зобов'язаннями, взятими РСФРР перед державами Чегверного союзу за умовами Брестського мирного договору. Розпочавши їх, радянська Росія дістала формальне підтвердження дотримання брестських угод.

Незважаючи на триваючі мирні переговори й укладення 12 червня перемир'я між Українською Державою та РСФРР, напруженість у відносинах між двома країнами не зникла. Як і раніше, український уряд, ставлячись негативно до політики радянської влади, сприяв підтримці антибільшовицьких сил у Росії, де виникли сепаратистські антирадянські утворення, що стали на шлях самовизначення.

Визнання Україною цих державних утворень суб'єктами міжнародного права, встановлення з ними відносин, незважаючи на інколи негативне ставлення правлячих кіл у цих регіонах до української державності, було не лише виявом політичної тактики, а й розкривало стратегічні плани українського уряду. Укладення на міждержавному рівні відповідних угод між Україною і цими регіональними утвореннями підкреслювало факт розпаду єдиної російської держави, що відповідало істотним інтересам Української Держави, яка й сама виникла внаслідок цих процесів. Визнання- цих державних утворень іншими країнами світу мало б не тільки підтвердити статус незалежної України, а й стало б певною перешкодою великодержавницьким амбіціям радянської Росії, що наполягала на своєму праві бути правонаступницею колишньої єдиної Російської імперії і прагнула зберегти свій суверенітет над регіонами, які відокремились від неї.

Заради цього уряд РСФРР, керований більшовиками, йшов на пряме порушення міжнародних угод і зобов'язань, взагалі норм міжнародного права, ведучи нелегальну боротьбу на території формально визнаної ними суверенної незалежної Української Держави.

Непевність і хисткість української дипломатії, яка не мала конкретних і реальних засобів підтримати власних державницьких домагань, посилювались відсутністю єдиної в українських політичних колах (як лівих, так і правих), що виступали за відродження української державності. Їх неспроможність позбавитись міжпартійних рахунків і чвар призвела до того, що перед лицем більшовизму вони не змогли об'єднатися, висунути і

здійснювати оптимально реальну програму державного будівництва суверенної України. Подеколи українські демократичні кола своєю політикою взагалі компрометували саму ідею української державності, що призводило до послаблення загальноукраїнського руху.

Така ситуація була вигідна радянському уряду Росії та більшовикам, які не збиралися ділити завойовану політичну й державну владу з іншими політичними партіями. Прикриваючись голослівними гаслами про право націй на самовизначення аж до цілковитого відокремлення, уряд РСФРР і більшовицька партія тим часом, ігноруючи норми міжнародного права, в ім'я досягнення великодержавницьких планів щодо України, використовували всі можливі засоби включно з відкритими воєнними діями з метою повалення української державності.

Як показав час, засоби і методи боротьби за владу, використані більшовиками, принесли їм успіх.

¹ Документи внешней политики СССР.—М, 1957.- Т.І.—С122.

² *Дорошенко Д.* Історія України. 1917—1921 —Ужгород, 1930—Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 рр; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле.—Львів, 1923.— Ч.2, 3; *Христюк П.* Українська революція: Замітки і матеріали до історії Української революції 1917—1920 рр.—Відень, 1921; *Винниченко В.* Відродження нації,—Київ—Відень, 1920.

³ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле.—Ч.2. З початків відродження Української державності (Доба Центральної Ради).—С.73.

⁴ Центр. держ. арх. вищих органів влади та управління України, (далі —ЦДАВО України), ф.2607, оп.1, спр.11, арк.17—18.

⁵ Там само, ф.1064, оп.1, спр.6, арк.256.

⁶ Там само, спр.3, арк.10 зв.

⁷ Там само, арк.45 зв.—46.

⁸ Там само, ф.3766, оп.1, спр.57, арк.20.

⁹ Там само, ф.1064, оп.1, спр.6, а^н.~200.

¹⁰ Там само, ф.3/66, оп.1, спір.86, арк.26.

¹¹ Там само, ф.1064, оп.1, спр.227, арк.2.

¹² Там само, ф.2607, оп.1, спр.37, арк.1.

¹³ *Христюк П.* Українська революція: Замітки і матеріали до Історії Української револк.ції. 1917-1920 рр,—Т.Ш.—С.151.

¹⁴ ЦДАВО України, ф.2607, оп.1, спр.38, арк.92.

¹⁵ Там само, ф. 1216, оп.1, спр.78, арк.210.

- ¹⁶ Там само, ф.2607, оп.1, спр.18, арк.6.
- ¹⁷ Там само, ф.-3766, оп.3, спр.7, арк.3.
- ¹⁸ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917—1923.—Т. 2.—С168.
- ¹⁹ ЦДАВО України, ф.3766, оп.3, спр.7, арк.4.
- ²⁰ Там само, ф.2607, оп.1, спр.37, арк.89.
- ²¹ Там само, арк.117.
- ²² Там само, ф.1064, оп.1, спр.6, арк.256.
- ²³ Там само, ф.2607, оп.1, спр.17, арк.78.
- ²⁴ Там само, арк.80.
- ²⁵ Там само, ф.3766, оп.2, спр.14а, арк.1.
- ²⁶ Там само, ф.2607, оп., спр.20, арк.163.
- ²⁷ Там само, лрк.164.
- ²⁸ Там само, спр.37, арк.29.
- ²⁹ Там само, арк.36.
- ³⁰ Там само, ф.3766, оп.2, спр.14а, арк.2 за.
- ³¹ Там само, оп.1, спр.88, арк.12-13.
- ³² Там само, ф.2607, оп.1, спр.9, арк.28.
- ³³ Там само, арк.41.
- ³⁴ Там само, спр.20, арк.164.
- ³⁵ Там само, спр.12, арк.106.
- ³⁶ Там само, ф.1064, сп.1, спр.6, арк.252—252 зв.
- ³⁷ Там само, ф.3766, оп.3, спр.7, арк.4 за.
- ^М *Дорошенко Д.* Історія України —Т. 2.—С.172.
- ³⁹ Там само. -С 174. .
- ⁴⁰ ЦДАВО України, ф.2607, оп.1, спр.1, арк.78—79.
- ⁴¹ *Христюк Я.* Назв. праця.—С. 151.
- ⁴² ЦДАВО України, ф.1064, оп.1, спр.7, арк.29.
- ⁴³ *Ленін В.І.* Повне зібр. творів.—Т. 50.—С 50.
- ⁴⁴ ЦДАВО України, ф.2607, оп.1, спр.17, арк.25—26.
- ⁴⁵ Там само, ф.3766, оп.3, спр.7, арк.2 зв.
- ⁴⁶ Там само, ф.2607, оп.1, спр.20, арк.44.
- ⁴⁷ Там само, ф.3766, 0...3, спр.7, арк.2 зв.
- ⁴⁴ Там само, арк.4 зв.
- ⁴⁹ *Дорошенко Д.*, Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. Кн.3. 36.V, VI.-Відень, 1921,—С92.
- ⁵⁰ ЦДАВО України, ф.2607, оп.1, спр.38, арк.48.
- ⁵¹ Там само, спр.2, арк.35.

- ⁵² Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине. По мемуарам белых.— М. - Л., 1930.—С.145.
- ⁵³ ЦДАВО України, ф.1216, оп.1, спр.93, арк.18.
- ⁵⁴ Там само, спр.114, арк-277.
- ⁵⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле,— Львів, 1923.— Ч.3. Доба Гетьманщини (1918 р.)—С.23.
- ⁵⁶ Винниченко В. Назв. праця,— Ч.Ш.—С.158—159.
- ⁵⁷ Дорошенко Д. Історія України.—Т.2.—С.183.
- ⁵⁸ Винниченко В. Назв. праця.—С.158.
- ⁵⁹ История Украинской ССР. В 10-ти т.-К, 1981—1985,—Т.6—С.323.
- ⁶⁰ Дорошенко Д. Історія України.—Т.2.—С.197.
- ⁶¹ Засталенко Г. Крах німецької Інтервенції на Україні · 1918 рі—К, 1959.—С.55.
- ⁶² ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.89, арк.16.
- ⁶³ Деникин А. Указ. соч.—С.150.
- ⁶⁴ ЦДА ВО України, ф.1064, оп.1, спр.7, арк.37-37 зв.
- ⁶⁵ Там само, спр.17, арк.64—64 зв.
- ⁶⁶ Там само, спр.7, арк.7 зв.